

УДК 159.9.072

**ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ
ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ДО РОБОТИ З ДЕВІАНТАМИ**

Мельничук О.Б.,

кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри галузевої психології та психології управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна

У статті проаналізовано інтелектуальну складову професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи з девіантами. Інтелектуальна складову професійної підготовки є необхідною умовою ефективного здійснення професійної допомоги такій категорії осіб. Наведено модель інтелектуальної складової психологічної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи з девіантами, що містить такі елементи: 1) когнітивний (система спеціальних знань про природу та специфіку девіацій та систему превентивних та реабілітаційних заходів); 2) практичний (знання технологій допомоги девіантам); 3) прогностичний (знання умов, факторів та критеріїв позитивних прогнозів в процесі надання допомоги девіантам тощо); 4) особистісно-регулятивний (знання ризиків професійного вигорання та можливостей рефлексії та саморегуляції в роботі з клієнтами-девіантами тощо).

***Ключові слова:** девіантна поведінка, девіанти, інтелектуальна складову професійної підготовки, когнітивний компонент, практичний компонент, прогностичний компонент, особистісно-регулятивний компонент.*

Постановка проблеми. Навчально-виховний процес у вищій школі має сприяти становленню професійної компетентності майбутнього фахівця, забезпеченню його успішного функціонування в майбутній професійній діяльності. Професіоналізм та професійна компетентність визначають ефективність професійної діяльності, забезпечують відповідність результату цієї діяльності поставленим цілям, досягнення запланованих позитивних результатів. Ефективна організація навчально-виховного процесу в системі професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери орієнтована як на успішне та ефективне засвоєння професійних знань, формування адекватної сучасним вимогам наукової позиції фахівця, так і на формування їхньої особистості. Соціальному працівникові для досягнення цілей і реалізації своїх функцій у професійній діяльності потрібні спеціальні знання й практичні уміння, які допоможуть йому забезпечити соціальне функціонування клієнтів. Серед багато численних проблем професійної підготовки майбутніх фахівців такого профілю можна виділити проблему становлення професійного інтелекту. Професійний інтелект формується в процесі професійного навчання в результаті вирішення навчально-професійних завдань і визначає в цілому професійні компетенції майбутніх фахівців.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери в Україні знайшли своє відображення в наукових працях психологів та педагогів – О. Безпалько, І. Зверевої, А. Капської, О. Карпенко, З. Кияниці, В. Кузьмінського та ін. Питання психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців такого профілю

розглядалися в роботах В. Бодрова, О. Бондарчук, А. Грись, Л. Карамушки, М. Корольчук, Н. Кривоконь, П. Криворучко, Л. Литвинчук, Г. Ложкіна, О. Максим, С. Максименка, І. Манілова, Н. Максимової, В. Москаленко, Г. Нікіфорова, В. Осьодло, В. Панка, Т. Рябовол, Л. Філоненко, В. Харитоновна, В. Щербини-Прилуки, Т. Юмашевої, С. Янкевич та ін. Проблематика психологічного забезпечення професійної підготовки фахівців соціальної сфери знайшла своє відображення в наукових працях сучасних філософів, соціологів, психологів, а також практиків соціальних, психологічних та соціально-психологічних служб різного спрямування.

В структурі готовності до професійної діяльності фахівців традиційно виділяють такі складові: 1) мотиваційний компонент, що включає систему мотивів, адекватних змісту професійної діяльності; 2) когнітивний компонент – це система знань, необхідних для успішної професійної діяльності; 3) особистісний компонент, який містить професійно значущі особистісні характеристики професіонала; 4) рефлексивний компонент, що забезпечує усвідомлення власних можливостей, обмежень та потенціалу в професійній діяльності; 5) саморегулятивний компонент, який визначає здатність професіонала самостійно протистояти труднощам професійної діяльності, вміння регулювати свої стани тощо. [3, 8]

Кожний із вказаних вище компонентів займає важливу роль в структурі психологічної готовності до професійної діяльності. Втім, саме із когнітивним компонентом пов'язують таку характеристику фахівця як професіоналізм. Професіоналізм в наукових дослідженнях тлумачать як стійкий рівень знань, навичок і умінь, що дозволяє досягати найбільшої ефективності в професійній діяльності. Так, зокрема, О.О. Бодалєв зауважує, що це не лише яскравий розвиток здібностей, але й глибокі та широкі знання в тій області діяльності, у якій цей професіоналізм проявляється, а також нестандартне володіння вміннями, які необхідні для успішного виконання цієї діяльності [1, с.52]

Теоретичний аналіз наукової літератури з проблем професійної підготовки та аналіз практики професійної діяльності фахівців свідчить про виражений зв'язок інтелекту особистості та успішності її професійної діяльності. [5, 7] Саме тому такими актуальними є питання забезпечення інтелектуальної складової процесу професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери в нових складних умовах соціокультурних трансформацій українського суспільства, що визначатиме потенційні можливості їх професіоналізму в цілому.

Вирішення специфічних завдань соціальної та психосоціальної допомоги дезадаптованим особистостям потребують формування системи спеціальних знань фахівців у цій сфері, що спиратиметься на розвиток як загальних, так і спеціальних здібностей, сформованість професійно значущих інтелектуальних якостей та індивідуального інтелектуального стилю, інтелектуальної культури та продуктивності. Формування інтелектуальної складової професійної готовності майбутніх фахівців соціальної сфери є важливою умовою їх професійної підготовки та готовності до здійснення професійної діяльності з категорією соціально дезадаптованих осіб, зокрема.

Таким чином, соціальна значущість проблеми, необхідність подальшого розширення теоретичних та прикладних досліджень особливостей професійної підготовки фахівців соціальної сфери і обумовили вибір теми нашого дослідження: «Інтелектуальна складова професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи з девіантами».

Об'єкт дослідження – процес професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери. **Предмет дослідження** – інтелектуальний компонент процесу професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи з соціально дезадаптованими особистостями. **Мета дослідження** – дослідити інтелектуальну складову процесу професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери як умову ефективного здійснення ними професійної діяльності з категорією соціально дезадаптованих осіб. **Завдання дослідження:** 1. Здійснити аналіз інтелектуальної складової процесу професійної діяльності фахівців соціальної сфери. 2. Визначити психологічні засади формування професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери як умови професійної готовності до здійснення ними ефективної професійної діяльності. 3. Визначити зміст інтелектуальної складової в процесі психологічної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи з соціально дезадаптованими особистостями.

Результати дослідження. Вимоги до професійної підготовки фахівця соціальної сфери ґрунтуються на визначенні специфіки його праці. Професійна діяльність фахівця соціальної сфери спрямована на вияв та ефективне вирішення соціальних проблем, які виникають у конкретної людини, групи людей чи в суспільстві в цілому, фахівець такого профілю піклується про якість життя та актуалізацію ресурсів своїх клієнтів. Специфіка такої діяльності в соціальній сфері визначається діями, спрямованими на досягнення мети та станом об'єктів взаємодії – це соціальна та психосоціальна допомога людям, що її потребують, позаяк, не здатні самостійно без сторонньої допомоги вирішити свої проблеми, а іноді і жити.

Клієнти з девіантною поведінкою є однією із представлених категорій, з якими доводиться працювати фахівцям соціальної сфери. Девіантну поведінку проявляють особи чи групи осіб, що зазнають чи мають ризик зазнати негативних впливів соціальних, економічних, екологічних чинників або захворіти. Девіантність провокують проблеми бездомності, дитячої занедбаності, різних видів насилля, безробіття, соматичні та психічні захворювання, інвалідність, міграції та меншини, що мають недостатні ресурси, проблеми ув'язнення, проблеми людей похилого віку та ін. Зараз до вказаних категорій додалися вимушені переселенці із зони АТО, учасники бойових дій та члени їх сімей, родини, що втратили близьких під час бойових дій та ін. Все це вимагає розробки та втілення нових стратегій, концептів, нестандартних рішень та форм організації професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери.

Фахівці соціальної сфери забезпечують професійну допомогу схильній до девіантної поведінки особистості, яка включає комплекс соціальних, соціально-психологічних, психологічних та психолого-педагогічних заходів, спрямованих на виявлення та виправлення умов, що провокують прояви девіантної поведінки, попередження відхилень у поведінці через

пропаганду здорового способу життя, створення сприятливого психологічного мікроклімату навколо клієнта, актуалізацію ресурсів клієнта до самореалізації та оптимально ефективного функціонування в суспільстві тощо. Спеціальна робота фахівця соціальної сфери з девіантами в цілому передбачає превентивну роботу та психологічну інтервенцію (психологічна корекція, психологічна та соціально-психологічна реабілітація). Професійна діяльність з такою категорією осіб спрямована на розхитування та руйнування девіантних установок, мотивів і стереотипів такої поведінки, а також формування нових позитивних; формування та розвиток соціального інтересу та активності, сприяння у здобутті позитивного соціального статусу у просоціально спрямованих групах; навчання навичкам саморегуляції; оптимізацію позитивного досвіду та фіксування позитивних зразків соціальної поведінки; актуалізацію внутрішнього позитивного творчого потенціалу особистості тощо. [9-10]

На тлі таких вимог очевидна певна невідповідність професійно-методичної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери нинішнім потребам соціальної роботи. Актуальні питання професійної підготовки таких фахівців потребують прогресивних та мобільних підходів, вимагають визначення новітніх напрямків, методів та перспектив розвитку системи професійної освіти. [7, 11]

Українська дослідниця проблем підготовки фахівців до роботи з девіантами А. Грись визначає концептуальну модель підготовки психологів до роботи з такими клієнтами, що включає теоретичний блок, навчально-методичний блок, дослідницький блок та технологічний блок [2, с.162]. Крім того, в науковій літературі представлені дослідження, присвячені підготовці педагогів до роботи з особистостями, що виявляють девіантну поведінку. Так, в роботі Л. Вейланде визначено когнітивний, мотиваційний, оцінно-прогностичний, діяльнісний та емоційно-вольовий компоненти готовності майбутніх педагогів з девіантами [4, с.14]. Концептуальна модель впливу психологічних чинників на готовність майбутніх фахівців освітньої галузі до роботи із соціально-дезадапованими підлітками С. Янкевич містить духовно-психологічний, соціально-психологічний та особистісно-психологічний компоненти [12]. Психологічні аспекти проблеми підготовки фахівців для роботи з девіантними підлітками представлено в роботах Н. Максимової [6].

Професійна підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери має бути орієнтована не лише на підготовку компетентного фахівця, вона має орієнтуватися на підготовку думаючого інтелектуального фахівця. Вочевидь, жодні навчальні програми не можуть претендувати на те, щоб врахувати в процесі вузівського навчання майбутніх фахівців соціальної сфери всі нові, і часто навіть не передбачувані, суспільні виклики та зміни. Саме тому, ефективне вирішення специфічних завдань в роботі з девіантами визначається інтелектуальною складовою професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери, що працюватимуть з такою категорією осіб.

На основі аналізу підходів до проблем підготовки фахівців, що працюють з девіантами, а також власного досвіду науково-дослідної та педагогічної діяльності ми виділили наступні елементи інтелектуальної складової

професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи з девіантами: 1) *когнітивний* (надання спеціальних знань про природу та специфіку девіацій, їх прояви, симптоми і показники, умови виникнення і шляхи подолання; визначення загального поняття психологічної допомоги та соціально-психологічної реабілітації, її сутності, основних компонентів та фаз реабілітаційного процесу); 2) *практичний* (знання технік та технологій психологічної та психосоціальної допомоги та соціально-психологічної реабілітації осіб з девіантною поведінкою, а також володіння спеціальними навичками надання допомоги та проведення превентивних та реабілітаційних заходів); 3) *прогностичний* (знання умов, факторів та критеріїв позитивних прогнозів в процесі надання превентивної та реабілітаційної допомоги девіантам, а також формування здатності до розробки профілактичних та реабілітаційних програм та прогнозування їх ефективності у роботі з конкретними клієнтами-девіантами); 4) *особистісно-регулятивний* (знання ризиків професійного вигорання в роботі з клієнтами-девіантами, формування гуманістичної позиції, системи просоціальних цінностей та установок, а також здатності до професійної рефлексії та саморегуляції тощо).

Висновки. Запити сучасності щодо надання психологічної та психосоціальної допомоги девіантам потребують гнучкого реагування системи професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до професійної діяльності. Забезпечення інтелектуальної складової у формуванні психологічної компетентності майбутніх соціальних працівників в процесі навчання в вузі, в кінцевому рахунку, визначатиме перспективи ефективною соціальною, психологічною та соціально-психологічною допомогою та реабілітації в соціальній сфері, в цілому, та здійсненні психологічної та соціально-психологічної реабілітації різних категорій клієнтів та, зокрема, девіантів, що, в свою чергу, сприятиме більш ефективній організації соціальної адаптації таких категорій клієнтів соціальної сфери та інтеграції їх в суспільство.

Список використаних джерел:

1. Бодалев А. А. Акмеология как учебная и научная дисциплина / А. А. Бодалев. – М. : Изд. РАУ, 1993. – 110 с.
2. Грись А. М. Теорія і практика підготовки психологів до роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми: монографія / А. М. Грись. – Київ : Геопринт, 2013. – 280с.
3. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : Изд-во Белорус. ун-та, 1976. – 176 с.
4. Вейланде Л. В. Підготовка студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Лілія Вольдемар-Вікторівна Вейланде. – Одеса, 2005. – 20с.
5. Кривоконь Н. І. Соціально-психологічні чинники професійної самоідентифікації фахівців системи соціального захисту населення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.05

«Соціальна психологія, психологія соціальної роботи» / Н. І. Кривоконь. – К., 2002. – 20 с.

6. Максимова Н. Ю. Психологічні аспекти проблеми підготовки фахівців для роботи з девіантними підлітками / Н.Ю.Максимова // Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика» (25-27 листопада 2002 р. м. Київ) / за ред. С. Д. Максименко. – К. : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України 2002. – С. 57-61.

7. Мельничук О. Б. Формування професійної культури майбутніх фахівців соціальної сфери в умовах вузівської підготовки / О .Б.Мельничук // Актуальні питання психологічного забезпечення навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 25 травня 2012 р.) – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 143-145.

8. Моляко В. А. Психологическая готовность к труду на современном производстве // Трудовая подготовка учащихся в межшкольных комбинатах : Психологический аспект / под ред. В. А. Моляко. – К. : Рад. шк., 1988. – С. 7-13.

9. Теоретико-методологічні засади психологічної корекції особистості соціально дезадаптованих неповнолітніх : колективна монографія / За ред. Максимової Н. Ю. – Кіровоград : «Імекс-ЛТД», 2012. – 258с.

10. Шакирова А. Ю. К проблеме социальной реабилитации дезадаптированных детей и подростков /А. Ю. Шакирова // Социальная работа в изменяющейся России : проблемы, поиски, перспективы : Материалы Всерос. Науч.-практ. Конф. (16-17 мая 2003 г. – Томск, 2003. – С. 303-306.

3. Юмашева Т. А. Формирование мотивационной готовности студентов к работе с социально-дезадаптированными детьми : автореф. дис. на соискание степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Т. А. Юмашева. – Саратов, 2002. – 19 с.

4. Янкевич С. М. Концептуальна модель впливу психологічних чинників на готовність майбутніх фахівців освітньої галузі до роботи із соціально дезадаптованими підлітками / С. М.Янкевич // Актуальні проблеми психології : [зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка]. – К., 2013. – Том XI. Соціальна психологія. Вип.6. – Книга II. – С.525-533.

REFERENCES

1. Bodalev, A.A. (1993) *Akmeolohiia kak uchebnaia i nauchnaia diystsyplyina* [Acmeology as an academic and scientific discipline]. Moscow: RAU [in Russian].

2. Hrys, A.M. (2013) *Teoriia i praktyka pidhotovky psykhologiv do roboty z sotsialno dezadaptovanyu nepovnoolitnuyu* [Theory and practice of psychologists' training to work with socially maladjusted juveniles]. Kyiv: Geoprynt [Ukrainian].

3. Diachenko, M.Y., & Kandybovich, L.A. (1976) *Psikholohicheskie problemy hotovnostiy k deiatelnosti [Psychological problems of preparedness to activities]*. Mynsk: Yzd-vo Belorus. un-ta [in Russian].
4. Veilande, L.V. (2005) Pidhotovka studentiv universytetu do roboty z pidlitkamy deviantnoi povedinky [University students' training of to work with adolescents with deviant behavior]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [Ukrainian].
5. Kryvokon, N.I. (2002) Sotsialno-psykholohichni chynnyky profesiinoi samoidentyfikatsii fakhivtsiv systemy sotsialnoho zakhystu naselennia [Social and psychological factors of professional self-identity of specialists of social protection]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [Ukrainian].
6. Maksymova, N.Yu. (2002) Psykholohichni aspekty problemy pidhotovky fakhivtsiv dlia roboty z deviantnyimi pidlitkamy. [Psychological aspects of training for working with deviant teenagers]. Problems of deviant behavior: history, theory, practice '02: *Vseukrainska nauk.-prakt. konf.(25-27 lystopada 2002 roku) – National Scientific Conference (pp. 57-61)*. Kyiv: In-t psykholohii im. G.S. Kostjuka APN Ukrainy [Ukrainian].
7. Melnychuk, O.B. (2012) Formuvannia profesiinoi kultury maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi sfery v umovakh vuzivskoi pidhotovky [Formation of professional culture of future social sphere specialists at universities]. Current issues of psychological support of educational process in higher education. '12: *Mizhvuz. nauk.-prakt. konf. (25 travnia 2012 r.) – Interuniversity Scientific Conference (pp. 143-145)*. Kyiv: Nac. akad. vnutr. Sprav [Ukrainian].
8. Moliako, V.A. (1988) Psikholohicheskaia hotovnost k trudu na sovremennom proizvodstve [Psychological readiness to work in modern production sectors]. *Trudovaia podhotovka uchashchikhsia v mezhskolnykh kombinatakh: Psihologicheskij aspekt [Work trainina of students at interschool production facilities: The psychological aspect.]* V.A. Moliako (Ed.). Kyiv: Rad. shk. [in Russian].
9. Maksymova N.Yu. (Ed.). (2012) *Teoretyko-metodolohichni zasady psykholohichnoi korektsii osobystosti sotsialno dezadaptovanykh nepovnlitnikh [Theoretical and methodological principles of psychological correction of socially maladjusted juveniles]*. Kirovograd: «Imeks-LTD» [Ukrainian].
10. Shakirova, A.Yu. (2003) *K probleme sotsialnoi reabylytatsii dezadaptirovannykh detei i podrostkov [On the problem of social rehabilitation of maladjusted children and adolescents]*. Tomsk [in Russian]
11. Jumashaeva, T.A. (2002) Formirovanie motivatsionnoi hotovnosti studentov k rabote s sotsialno-dezadaptirovannymi detmi [Formation of motivational readiness of students to work with socially maladjusted children]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Saratov [in Russian]
12. Yankevych, S.M. (2013). Kontseptualna model vplyvu psykholohichnykh chynnykiv na hotovnist maibutnikh fakhivtsiv osvitnoi haluzi do roboty iz sotsialno dezadaptovanyimi pidlitkamy [Conceptual model of psychological factor impact on the readiness of future educational specialists to work with socially maladjusted teenagers]. *Aktualni problemy psykholohii – Actual problems of psychology*, 9(6), 525-533 [Ukrainian].

Мельничук О.Б. Интеллектуальная составляющая профессиональной подготовки будущих специалистов социальной сферы к работе с девиантами. В статье проанализирована интеллектуальная составляющая профессиональной подготовки будущих специалистов социальной сферы к работе с девиантами. Интеллектуальная составляющая профессиональной подготовки есть необходимым условием эффективного осуществления профессиональной помощи такой категории лиц. Приведена модель интеллектуальной составляющей психологической подготовки будущих специалистов социальной сферы к работе с девиантами, включающая такие элементы: когнитивный (система специальных знаний о природе и специфике девиаций и системе превентивных и реабилитационных мероприятий); практический (знание технологий помощи девиантам); прогностический (знание условий, факторов и критериев позитивных прогнозов процессе оказания помощи девиантам и т.п.); личностно-регулятивный (знание рисков профессионального выгорания и возможностей рефлексии и саморегуляции в работе с клиентами-девиантами и т.п.).

Ключевые слова: девиантное поведение, личности с девиантным поведением, девианты, интеллектуальная составляющая профессиональной подготовки, когнитивный компонент, практический компонент, прогностический компонент, личностно-регулятивный компонент.

Melnichuk O.B. Intellectual component of professional training of future social sphere specialists for their work with deviants. The article analyzes an intellectual component of professional training of future social sphere specialists for their work with deviants as a component of their psychological readiness to professional activities. The intellectual component of professional training of future social sphere specialists for their work with deviants is a prerequisite of efficient professional activities and performing of social and psychological rehabilitation of this category of people. A model of the intellectual component of psychological training of future social sphere specialists for their work with deviants is presented. It includes the following elements: 1) cognitive (a system of special knowledge about nature and specifics of deviations, their signs, symptoms and indexes, conditions of appearance and ways of overcoming as well as a system of preventative and rehabilitation measures in the aspect of this problem); 2) practical (knowledge of techniques and technologies of psychological and psychosocial help and social and psychological rehabilitation of people with deviant behavior); 3) prognostic (knowledge of factors and criteria of positive forecasts that appears during preventative and rehabilitative help to deviants as well as possession of special skills of help provision and performing of preventative and rehabilitative measures); 4) personal-regulatory (knowledge of risks of professional burn-out at work with deviant clients as well as ability to professional reflection and self-regulation, etc.)

Key words: deviant behavior, people with deviant behavior, deviants, intellectual component of professional training, cognitive component, practical component, prognostic component, personal-regulatory component